

El darrer enterrament turc a Réthimno: un escoli a *Crònica d'una ciutat*, de Pandelís Prevelakis

The last turkish burial in Rethymno: a scholion to A Chronicle of a Town, of Pandelis Prevelakis

Eusebi Ayensa

Hel·lenista i traductor

Article rebut: 15 de novembre del 2020

Sol·licitud de revisió: 1 de desembre del 2020

Article acceptat: 15 de desembre del 2020

Ayensa, Eusebi. 2021. El darrer enterrament turc a Réthimno: un escoli a *Crònica d'una ciutat*, de Pandelís Prevelakis. *Aérides* 2, pàgs. 117-120.

Resum: En 1977 Pandelís Prevelakis va pronunciar a Réthimno el seu discurs *Réthimno com a estil de vida*, en el qual donava abundants claus interpretatives sobre l'obra que el va consagrar com a escriptor, *Crònica d'una ciutat* (1938). En l'esmentat discurs es referia a l'article del periodista Mikhalis Papadakis «El darrer enterrament turc a Réthimno», publicat a *Kritiki Epitheórisi*.

Paraules clau: Prevelakis, Papadakis, minoria turca, Creta, *Crònica d'una ciutat*.

Abstract: In 1977 Pandelis Prevelakis gave in Rethymno his speech *Rethymno as a lifestyle*, in which he apported plenty of interpretative keys about the work who established him as a writer, *A Chronicle of a Town* (1938). In his speech Prevelakis mentioned an article of the journalist Mihalis Papadakis «The last Turkish burial in Rethymno», published in the paper *Kritiki Epitheorisi*.

Keywords: Prevelakis, Papadakis, turkish minority, Crete, *A Chronicle of a Town*.

Quaranta anys després de la redacció de *Crònica d'una ciutat* (1938) —l'obra que consagrà Pandelís Prevelakis (Réthimno de Creta, 1909 - Atenes, 1986) com una de les figures cimeres de la generació de 1930—, l'autor cretenc va pronunciar a la seva ciutat natal el discurs titulat *Réthimno com a estil de vida*, en el qual donava una sèrie de claus interpretatives molt interessants per aprofundir en la lectura d'aquesta obra (Prevelakis 1985), traduïda al català fa més de vint anys per qui això signa (Ed. Empúries, 1999) i reeditada recentment per Llibres Univers, del grup Enciclopèdia Catalana, en una nova versió profundament revisada. Al principi d'aquest text, Prevelakis recordava que, a diferència de l'historiador, que intenta descobrir les causes dels fets històrics, el cronista, molt més modest, es limita a consignar els fets i els personatges dignes de ser recordats. I això és precisament la seva obra, que va despertar una profunda admiració en un lector tan exigent com Josep Pla i en l'autora vigatana Maria Àngels Anglada, que s'hi va inspirar a l'hora d'escriure la novel·la breu *També a tu, Cleanòrides* (2001, 441-473).

«Prevelakis —deia Pla (1979, 398)— descriu simplement una ciutat d'ara, però en realitat arcaica, plena de vincles comunitaris i platònics, amb una humanitat que dialoga, que es coneix pels seus noms, pels seus costums i per un esperit integrat per una mitologia de les coses intercanviables. Es dirà que això és un «petit món», un món passat, mort i enterrat. Però el cas és que aquest petit món és l'única cosa que es pot oposar avui radicalment als immensos, tentaculars formiguers deshumanitzats de les metròpolis actuals».

Pandelís Prevelakis en una fotografia de 1975

Foto: © Vassilis Prevelakis

A les seves pàgines —inspirades per un profund sentiment d'enyorança— veiem desfilant tot un seguit de personatges tan entranyables com el mestre Stratís Birmizos, que va anar a passar els seus darrers dies a Réthimno fugint d'una atzarosa vida iniciada a l'ombra del paixà d'Alexandria; el bisbe Ieròteu, que durant onze dies va estar lluitant amb la figura descomunal del Pantocràtor que maldava per pintar a la cúpula de l'església de Santa Bàrbara; o el comerciant esmirnota Ioannis Kónsolas, que va haver de canviar la seva famosa perfumeria del carrer Arcadi —coneguda fins i tot a Alexandria i a Constantinoble!— per una humil botiga de barrines i claus, víctima de la crisi i l'atonía general en què va caure Réthimno després de l'expulsió dels turcs l'any 1924. Una d'aquestes històries —possiblement la més emotiva de totes— és precisament la de l'intercanvi forçat de població que van decidir Elevthérios Venizelos i Mustafà Kemal en el marc de la Conferència de Lausanna, convocada per França, Anglaterra i Itàlia el 1923 com a resultat de la fracassada campanya militar grega a l'Àsia Menor l'any 1922, coneguda com a «Gran Catàstrofe» i que va comportar la pèrdua irremeiable per a l'hel·lenisme de

totes les ciutats de cultura grega de la riba minorasiàtica i la Tràcia Oriental. Aquest intercanvi afectà tots els turcs establerts en sol grec (sobretot a Macedònia, Tessàlia i Creta), amb l'única excepció de la població turca de la Tràcia Occidental i de la comunitat grega de Constantinoble, i, per part grega, provocà el desarrelament i expulsió de les seves cases de més d'un milió i mig de persones.

Prevelakis, molts anys després de la redacció de la *Crònica*, va llegir en el diari cretenc *Kritikí Epitheórissi* un article del periodista Mikhalis Papadakis titulat «El darrer enterrament turc a Réthimno», que va recordar davant dels seus conciudadans en el discurs amb el qual començàvem aquesta nota introductòria (Prevelakis 1985, 56-58). L'escena descrita —del tot real i amb tocs d'autèntica tragèdia grega— va tenir lloc precisament quan els turcs de Réthimno ja havien pujat als vaixells que els havien de dur de retorn a la seva terra d'origen i constitueix un excel·lent i alhora tràgic exemple de les conseqüències tan negatives que poden arribar a tenir les mesures dràstiques per intentar donar una solució definitiva a la complexa barreja ètnica i religiosa de l'Europa sud-oriental. Convençuts del seu interès, reproduïm les emotives paraules de Prevelakis tal com van ser pronunciades davant dels seus conciudadans aquell llunyà 29 d'octubre de 1977:

Els vaixells que van arribar per endur-se els musulmans estaven ancorats a mitja milla davant de Réthimno des de feia tres dies i tres nits. Van carregar els homes, les dones i els nens amb tots els seus bagatges i van omplir a vessar les bodegues i les cobertes, tant que no hi cabia ni una agulla, fins que, en rebre l'ordre de salpar, van llevar àncores i van fer sonar tres cops la sirena. Els cristians esguardaven des de terra aquell ramat de gent colpit per l'infortuni i el planyien. L'espectacle els va fer recular per un moment segles enrere, a l'època de les mítiques migracions de pobles sencers. De sobte, però, alguna cosa va fer que un dels vaixells es quedés aturat, com petrificat. Es disposava a salpar —així ho donava entenent el fum que sortia de la xemeneia—, però allí estava, sense moure's ni un pam. Van fer baixar una barca i un home a dins va començar a remar cap al port. A mesura que s'hi acostava, els cristians començaren a distingir una dona turca, amb el rostre tapat amb el vel, que duia damunt dels genolls un nadó, talment la Mare de Déu amb Jesucrist a l'Epitafi. No els costà gaire adonar-se que el nadó havia mort en el vaixell. El capità estava disposat a llençar el cadàver a l'aigua amb un llast als peus, tal com estipula la normativa que regeix la vida marinera, però la mare, agenollada davant seu, li va suplicar desconsoladament que no ho fes, de manera que el capità li va concedir el favor d'anar a enterrar-lo a terra ferma. Així doncs, la dona turca desembarca amb el nadó mort en braços. La capitania del port, que n'estava informada, la deixa passar. Com que duu el rostre cobert, ningú no sap qui és, però quan s'apropa a la seva casa solitària, alguns la reconeixen i de boca en boca va corrent la veu que la vídua de Khassanis ha perdut el seu únic fill i que ara ha desembarcat per enterrar-lo, després de guarnir-lo convenientment a casa. Moltes dones cristianes del barri hi acudeixen a corre-cuita per fer-li costat, per plorar amb ella i per colpir-se el pit. A una d'elles, la vídua de Khassanis li encarrega que vagi cada dia a la tomba del seu fill i que tingui encesa la llar de foc a casa seva durant nou dies i nou nits, tal com estableixen els preceptes de la religió musulmana. La dona, senyant-se, li promet que així ho farà. Quina altra cosa podia fer? Coneix prou bé la seva religió. Llavors, agafen l'infant, embolcallat amb un llençol net que ha dut una altra veïna, i el porten a enterrar a Mezària, al cementiri musulmà. Però quin sentit té parlar de cementiri musulmà o cristià, quan la mort d'aquella criatura els ha unit per sempre! Les dones cristianes obren una fossa a terra, hi dipositen amb cura la despulla, la cobreixen de terra, hi basteixen al damunt un petit túmul i acomiaden l'infant, que enfila així el camí cap a la vida eterna. La mare s'esgarrapa les galtes mentre les dones

cristianes es persignen. Com un cor, posen enmig seu aquella dona, que semblava una morta en vida, i l'acompanyen fins al moll. Allí li besen els ulls xops de llàgrimes i li prometen un cop més que tindran cura de l'infant com si fos el seu fill. De fet, han començat ja a estimar la innocent criatura, que ha pagat un preu tan alt per l'odi dels adults i el cos de la qual es consumirà ara en una terra estrangera, una terra que en altre temps havia estat també la seva.

BIBLIOGRAFIA

- Anglada, Maria Àngels. 2001. «També a tu, Cleanòrides», *Obres completes, vol. I: Narrativa*. Barcelona: Edicions 62 i Diputació de Barcelona.
- Pla, Josep. 1979. «Els grecs sempre seran els grecs», en *Per passar l'estona* (vol. 36 de l'*Obra Completa*). Barcelona: Destino, pàg. 396-399.
- Prevelakis = Προβελάκης, Παντελής. 1985. «Το Ρέθυμνο ως ύφος ζωής» [«Réthimno com a estil de vida»], en *Δείχτες πορείας [Senyals de ruta]*. Atenes: Εστία, pàgs. 43-66. Reedició del discurs pronunciat per Prevelakis a Réthimno el 29 d'octubre de 1977 amb motiu del 40è aniversari de la redacció de *Crònica d'una ciutat*.